

GERHART HAUPTMANN „NAPLEMENTE ELŐTT” C. DRÁMAJÁNAK MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA

A „Naplemente előtt” az egyetlen Gerhart Hauptmann-dráma, amely a nagy színházi sikerek közé számít Magyarországon. Tíz hónap sem telt el a berlini ősbemutató után, már 1932 december 3-án megtörtént a magyarországi premier is a Vígszínházban és egyike volt az évad legjelentősebb színházi eseményeinek. Körülbelül kilenc évvel később, 1942 február 12-én az újabb szereposztásban is kiemelkedő sikert aratott, elérte a 125. előadást, és az 1944 május 17-i felújítást is beszámítva, 1944 végéig 146-szor játszották. Nehéz viszonyok között újították fel 1946-ban a Józsefvárosi Színházban is. Huszonöt évvel az ősbemutató után, 1957 december 14-én harmadik szereposztásban került színre a darab az akkor Magyar Néphadsereg Színházának nevezett Vígszínházban. A három vígszínházi előadás együttes száma megközelíti a kétszázat, összesen 182.

A három sikeres sorozat három kiemelkedő nagy művész alakításához kapcsolódik, a harmincas évek elején Csontos Gyula, a negyvenes évek első felében Somlay Artur, 1957—58-ban pedig Ajtay Andor játszotta Clausen tanácsost, a dráma központi figuráját. Különösen Csontos és Somlay alakítása volt emlékezetes, mindkettő méltán állítható Ujházi Ede „Crampton mester”-e mellé, mint a három legzseniálisabb Hauptmann-tolmacsolás a magyar színpadon.

Sokszor játszották a „Naplemente előtt”-öt vidéki színpadokon is. 1933 június 23-án Szegeden, 1933 október 24-én Kolozsvárott, 1942 május 19-én Nagyváradon, 1942 október 21-én Szegeden, 1943 december 27-én Kolozsvárott mutatták be, s színre került 1942-ben Szatmárnémetiben és Újvidéken, 1946-ban pedig Hódmezővásárhelyen is. Legtöbb előadást Kolozsvárott ért meg, 1933-ban kilencet, 1943-ban hatot, összesen tizenötöt.

Különös, hogy mindezek az előadások Sebestyén Károly meglehetősen gyöngé fordításában hangzottak el. Ez a fordítás különben csak a Színházi Élet-ben jelent meg nyomtatásban, önálló kiadvány keretében nem került a közönség elé. Még 1957-ben is, amikor egyes kritikusok — pl. Antal Gábor a Népszabadságban — szövé is teszik, hogy illet volna legalább kissé leporolni ezt az elavult átültetést, a Sebestyén Károly szövegét mondták a színészek. Háy Gyula kitűnő fordítása még nem kapott hangot, csak az 1962. évi centenáriumba kiadott válogatott Hauptmann drámák között szerepel. (Gerhart Hauptmann: Drámák, Budapest, 1962, Európa Könyvkiadó, pp. 519—620.). Megjegyzendő még,

hogy Sebestyén Károly fordítása a Reinhardt által átdolgozott négy felvonásos változat alapján készült s így magyar színpadon eddig ezt alkalmazták. Háry Gyula az eredeti ötfelvonásos változatot állította vissza jogaiba. Ez utóbbi variáció szerint Clausen tanácsos méreggel vet véget az életének, ezt a szöveget játssza az utóbbi években a berlini Deutsches Theater is.

A színházi előadások mellett két filmváltozatát is játszották nálunk a „Naplemente előtt”-nek. Először 1937-ben készült a drámából film, Emil Jannings-szal a címszerepben, másodszer 1957-ben, csaknem a színpadi felújítással egyidőben került a magyar mozikba a nyugatnémet filmváltozat.

A legelső hírt a „Naplemente előtt”-el kapcsolatban a Budapesti Hírlap 1931 augusztus 7-i számában olvashatjuk. Megtudjuk belőle, hogy Gerhart Hauptmann befejezte új drámáját, amelynek címét azonban egyelőre titokban tartják. Az azonban már nem titok, hogy a darabot Reinhardt rendezésében a Deutsches Theater mutatja be. Ugyanezt a hírt, ugyanezen a napon a 8 Órai Újság is leközli.

A Pester Lloyd két héttel később már többet tud. Még mindig nincs végleges címe a darabnak, melyet a költő Hiddensee szigetén fejezett be, de már ír a témáról.

„Es behandelt einen Stoff, der mit dem alten Lear-Problem eine gewisse Verwandtschaft hat. Die Aufführung soll im Deutschen Theater unter Reinhardts Regie bereits zu Beginn des Winters stattfinden.” (Das neue Drama Hauptmanns, Pester Lloyd-Morgenblatt, vol. 78, no. 188, 20. 8. 1931, p. 12.).

A 8 Órai Újság augusztus 23-án további részleteket közöl a darab tartalmáról.

„Tárgya egy hatvanötéves vállalkozó, akinek két felnőtt kereskedő és tanárfia van és aki öreg napjaira beleszeret egy leányba. Apa és fiúk között természetesen konfliktus támad. Akik ismerik a darabot, nem győzik magasztalni csodálatos költői erejét.” (Gerhart Hauptmann... 8 Órai Újság, vol. 17, no. 190, 23. 8. 1931, p. 10.).

A darab címét ugyancsak a 8 Órai Újság említi először:

„Gerhart Hauptmann első darabja, amelyet huszonhétéves korában írt, negyvenkét évvel ezelőtt ilyen címmel került színre: Napfelkelte előtt. Most, hatvankilenc éves korában, új darabot írt a költő. Új drámája egy öregember konfliktusát mutatja be felnőtt fiaival. És a darab címe — Naplemente előtt.” (Gerhart Hauptmann. 8 Órai Újság, vol. 17, no. 255, 10. 11. 1931, p. 8.). A Budapesti Hírlap ugyanezen a napon megemlíti, hogy az új Hauptmann-dráma egy modern Lear-motívumot dolgoz föl. Három nappal később a 8 Órai Újság megírja, hogy a darab még novemberben színre kerül Reinhardt berlini színházában. Ebből a lapból hallunk először arról is, hogy Emil Jannings játssza a főszerepet. Sem egyik, sem másik értesülés nem bizonyult igaznak, a „Naplemente előtt” csak 1932. február 16-án került színre és a főszerepet Werner Krauss alakította. A következő hetekben a Pesti Napló, a Pesti Hírlap, Az Est és az Újság is közölnek rövid híreket az új Hauptmann-bemutató előkészületeiről, a 8 Órai Újság, az Újság és Az Est rövid recenziót is közöl a berlini premierről. Pár nappal később a Pesti Napló így méltatja az új Hauptmann-darabot.

„A színháznak ez a Goethe-fejű, hetvenesztendős költő visszaadta önmagába vetett hitét. A színpadi hatásnak, a színpadi technikának, a színpad varázsának olyan virtuóztatásával babonázta meg Gerhart Hauptmann a Deutsches Theater ünnepi áhítatú közönségét, hogy ennek az estének visszhangja lesz mindarrafelé, ahol színészek közönségnek színházat játszanak.” (R. L. A hetvenéves Gerhart Hauptmann új darabja és a színpad feltámasztása. Pesti Napló, vol. 83, no. 42, 21. 2. 1932, p. 21.).

Színházi lapjaink, a Színházi Élet és a Délibáb is megemlékeznek a berlini előadásról. A Délibáb azt írja, hogy hosszú idő után ez az első Hauptmann-dráma, amely nemcsak irodalmi, hanem igazi színpadi- és közönségsiker is. A darab hősről megállapítja, hogy Lear király civilben és Werner Kraussról, hogy a darabban élethűbb mint egy valóságos hetven éves titkos tanácsos. (Délbáb, vol. 6, 1932, no. 11, p. 60.).

Április végén a Délibáb szenzációként közli, hogy Gerhart Hauptmann százezer márkát kér a „Naplemente előtt” megfilmesítésének a jogáért. Júniusban pedig a Pester Lloyd bejelenti, hogy a Vígszínház megszerezte a darab előadási jogát és a premiért az 1932—33. évi szezont elejére tervezik. (Eine Hauptmann Novität im Lustspieltheater. Pester Lloyd-Abendblatt, vol. 79, no. 122, 4. 6. 1932, p. 5.).

A budapesti bemutatót azonban megelőzi a bécsi. A 8 Órai Újság 1932 július 12-i számában olvashatjuk, hogy október elején Gerhart Hauptmann-ünnepség lesz Bécsben, a szerző részvételével, s a Deutsches Volkstheater a „Naplemente előtt” című új Hauptmann-drámát adja elő.

A következő közlemény, mely a budapesti ősbemutatót készíti elő, a Pesti Napló július 24-i híre arról, hogy Sebestyén Károlyt, aki Gerhart Hauptmann művészetének kiváló ismerője, megbízták a „Naplemente előtt” lefordításával. A Pester Lloyd pedig július 31-én ismerteti a német költő hetvenedik születésnapjára tervezett ünnepi műsort. E szerint a Nemzeti Színház a „Crampton mester”-t és a „Bundá”-t, a Vígszínház pedig a „Naplemente előtt”-öt fogja színre vinni. (Gerhart Hauptmann-Feier in Budapest. Pester Lloyd-Abendblatt, vol. 79, no. 195, 31. 7. 1932, p. 3.). A Pesti Napló augusztus 14-i száma még úgy tudja, hogy Beregi Oszkár játssza majd a címszerepet, csak november 13-án írja meg a Magyarság, hogy Csontos Gyula játssza el a Vígszínházban azt a főszerepet, amelyet Berlinben Werner Krauss, Bécsben pedig Emil Jannings alakított.

A bécsi bemutatóról Az Est közöl több apró hírt október folyamán, november 5-én pedig a Pesti Naplóból arról értesülünk, hogy megkezdődtek a próbák. A Pester Lloyd november 15-én megírja, hogy a Vígszínház igazgatósága meghívta Gerhart Hauptmann-t, hogy vegyen részt a „Naplemente előtt” budapesti bemutatóján. Nem az első és nem is az utolsó magyarországi meghívás ez Hauptmann címére, aki azonban most sem jött el Magyarországra. A magyar nyelvű lapok közül az Újság és az Est is megírja a meghívás hírét.

A szereposztást november 27-én közli a 8 Órai Újság és az Újság. E szerint Csontos Gyula partnere Inken szerepében Tóké Anna lesz, a többi vezető szerepet Makay Margit, Somlay Artúr, Rajnai Gábor, Jávor Pál és Vágóné játsszák.

„A magyar színházak közül elsőnek a Vígszínház emlékezik meg Németország nagy drámaírójának, Gerhart Hauptmannak hetvenedik születésnapjáról, még pedig a legmértöbb formában: az író új darabjának, a „Napnyugta előtt”-nek bemutatójával, — írja a 8 Órai Újság november 29-én. — Ez a darab, amely egy öreg férfi szerelméről szól, új, nagy népszerűséget hozott Németországban az írónak és mély hatással járta végig a német színpadokat. Most a Vígszínház Sebestyén Károly fordításában és Csontos Gyulával a főszerepben e heti bemutatójának prezentálja a darabot, mint díszelőadást.” (Hauptmann-ünnep a Vígszínházban. 8 Órai Újság, vol. 18, no. 268, 29. 11. 1932, p. 6.).

Az Esti Kurir színházi rovata utal arra, hogy Hauptmann a darabot öt felvonásban írta meg, Max Reinhardt, a rendező alakította át négyfelvonásossá s nálunk is ebben a formában kerül bemutatásra.

Ugyanebben a cikkben olvashatjuk, hogy a színpadon felépített hatalmas könyvtárszoba falán Clausen tanácsos elhunyt feleségének életnagyságú portréja található. Ezt a képet a tanácsos — jelen esetben Csontos Gyula — összevagdálja, s mivel a színház ötven előadásra készül, ötven képet készített előre. (Érdekességek a Naplemente körül: Esti Kurir, vol. 10, no. 258, 30. 11. 1932, p. 10.). Ez a hír huszonöt évvel később, az 1957-es előadás idején, mint színes érdekesség újra felbukkan a Népakarat című lapban közölt képen. A kép a tanácsosné portréját ábrázolja s aláírása: „Ez a kép három órát él... A Néphadsereg Színháza „Naplemente előtt” előadásain eddig öt ilyen festmény — minden előadáson egy — esett áldozatul Ajtay Andor kétségbeesett kitörésének. (Népakarat, vol. 3, no. 2, 3. 1. 1958, p. 3.).

„Napkeltétől — Naplementéig” című cikkében Magyarország december 1-i száma azt mondja el, hogy az új darabnak nincs tematikai kapcsolata a költő legelső darabjával. Nyilatkozik Sebestyén Károly, a darab fordítója és elmondja, hogy a két darab stílusa között sincsen semmiféle összefüggés. Arra is rámutat Sebestyén Károly, hogy véleménye szerint a darab szerzője és főhőse között összefüggés van, mert a szerelmi konfliktustól eltekintve a hősből rá lehet ismerni a költőre, aki meg akarja mutatni, hogy az a férfi, akinek hét évtized nyomja a vállát, társadalmilag és a munka frontján éppen úgy meg tudja állni a helyét, mint a fiatalabbak. (Magyarország, vol. 39, no. 270, 1. 12. 1932, p. 8.)

Az Est Csontos Gyulának, a darab címszereplőjének a nyilatkozatát közli:

„Ezt a szerepet Berlinben Werner Krauss kreálta, Bécsben pedig Emil Jannings játssza. Nem vagyok szerénytelen és meg is mondom, fel akarom venni velük a versenyt és azt hiszem, sikerülni is fog. Már játszottam Hauptmann-darabban, nagyon régen: a „Takácsok”-ban és a „Hannele”-ben. És szerettem volna a „Crampton mester”-ben is. Nem sikerült... Ez az új szerep módfelett érdekel és izgat, ebben emberit lehet mutatni és szívet lehet éreztetni. Szeretném megmutatni benne, hogy mi is tudunk úgy színházat játszani, mint a németek.” („Szeretném megmutatni, hogy mi is játszunk úgy színházat, mint a németek.” Az Est, vol. 23, no. 270, 1. 12. 1932, p. 6.).

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a „Naplemente előtt” olyan színpadi sikernek ígérkezett már az előzetes sajtóhangokból ítélve is,

amilyenre Magyarországon még nem volt példa Gerhart Hauptmann-darabban kapcsolatban.

December 2-án és 3-án valamennyi jelentősebb budapesti napilap megemlékezik a főpróbáról. Az Esti Kurir színházi rovata újabb nyilatkozatot közöl a fordítótól a „Naplemente előtt”-ről.

„A Vor Sonnenuntergang abban különbözik Hauptmann többi darabjától, még társadalmi darabjaitól is, hogy a költő látható szándékossággal igyekszik elkerülni minden páthoszt. Egyszerű embereket a köznap egyszerű nyelven igyekszik beszéltetni. Még ott is, amikor a darab hőse, Clausen a legnagyobb indulatban van és Lear király módjáraátkozódik, kitagadva családját, Hauptmann egyszerű marad... A darab nyelve amellett, hogy egyszerű, még modern is, a szónak legjobb értelmében, egészen mai, nincs benne semmi a tizenkilencedik század végének társalkodó nyelvéből, noha ez érthető volna olyan írónál, aki mégis a tizenkilencedik században gyökerezik.” (Sebestyén Károly... Esti Kurir, vol. 10, no. 270, 2. 12. 1932, p. 10.).

Az Esti Kurir december 3-án azt is megírja, sokáig nem volt biztos, hogy Beregi Oszkár vagy Csontos Gyula játssza-e el a „Naplemente előtt” főszerepét és három színház versengett az előadás jogáért, míg végül a Vigszínház győzött. Már a főpróba előrevetítette a nagy siker fényét. A Pester Lloyd már a főpróbát ünnepi előadáshoz hasonlítja:

„Schon die Generalprobe hatte das Gepräge einer Festvorstellung, der ein erlesenes Publikum beiwohnte. Das volle Haus folgte dem Gang der Handlung mit gespannter Aufmerksamkeit und kargte nicht mit seinem warmen Beifall, der ebenso dem Werk wie der Darstellung galt. Nach dem dritten Akt erhielt Julius Csontos für die Gestaltung der Hauptfigur stürmische, fünf Minuten lang anhaltende Beifallsbezeugungen.” (Hauptmann Generalprobe im Lustspieltheater. Pester Lloyd-Morgenblatt, vol. 79, no. 273, 3. 12. 1932, pp. 7—8.).

A bemutató igazolta a várakozásokat. A kritikák mind a darabot, mind az előadást egyöntetű lelkesedéssel fogadták. Kárpáti Aurél írta a Pesti Napló, Porzsolt Kálmán a Pesti Hírlap, Gergely István a Budapesti Hírlap, Sebestyén Károly a Pester Lloyd, Relle Pál a Magyar Hírlap, Kállay Miklós a Nemzeti Újság, Ignótus Pál az Esti Kurir, Papp Jenő a Magyarság, Pünkösti Andor az Újság, Lengyel Ernő Az Est, m. o. a Neues Politisches Volksblatt recenzióját.

„A színlapot meghazudtolja a darab, — írja Porzsolt Kálmán a Pesti Hírlapban. — A Vigszínház azt hirdeti, hogy Gerhart Hauptmann hetvenéves jubileumán játsszák a Naplemente előtt című drámát. Friss, fiatalos erő lüktet azonban a darabban, amelynek témája is a legmodérnebb. A németek Nobel-díjas legnagyobb élő költője, a színpadi realizmus megteremtője nehezen vergődött magasra; klasszikus darabjai vannak, de az élethez talán sohasem járt olyan közel, mint most. Tárnya izgató. Sikere szenzációs. Az öregember elkésett szerelmének drámáját adja és leleplezi, hogy sok modern családban a családfőt polip-karokkal ölelik át a családtagok, az öleléssel szípolozni akarják.

„Gerhart Hauptmann öregségében ez a szenzációs darab éppen olyan szellemi fellendülés, amilyen — a művében előforduló — érzelmi fellendülés gyakran előfordul sok egészséges öregúrnál, aki becsületes munká-

ban töltötte el az életét és megtakarította magának a jóegészséget egy második becsületes házassághoz.

„Minden alakját az életből vágta ki. Közöttünk járó típusok elevednek meg: az emberi hálátlanságnak társadalmi és családi álarcba bújtatott vérszopói.” (Porzsozt Kálmán: Naplemente előtt. Gerhart Hauptmann színműve a Vígszínházban. Pesti Hírlap, vol. 54, no. 273, 4. 12. 1932, p. 17.).

Kárpáti Aurél a Pesti Naplóban ugyancsak azt emeli ki, hogy igazi drámát látott a közönség a színpadon és egy nagy költő diadalát.

„Végre egy igazi dráma. Egy nagy egyéniség élet-halál küzdelme, középszerű családjá — talán az egész mai társadalom — és annak minden hazug konvenciója ellen. És egy nagy költő gyönyörű diadala a már-már hitelevesztett színpadon, amelynek deszkái az ő kemény és bátor dobantására egyszerre megint a világot jelentik. Váratlan meglepetés, döbbenetes élmény. Felejthetetlen találkozás a hetvenesztendős Hauptmann Gerharttal, akit jubiláris alkalom nélkül is hódolattal kell most köszönteni, mert remekművet írt. Remekművel ajándékozta meg ezt a remeklésektől elszokott, kontároktól hemzsegő kort. Ő, a csodálatos öreg, aki úgy üt szét ma itt, telhetetlen és tehetetlen fiatalok között, mint vén Toldi egykor, súlyos mondanivalóval bélelt, kopott menteujját meglenyitve s mindjárt előljáróban azzal a dokumentált tanulással szolgálva, hogy a kiéltnek hitt formát is meg lehet tölteni új tartalommal.” Kárpáti Aurél: Naplemente előtt. A Vígszínház szombati Hauptmann bemutatója. Pesti Napló, vol. 83, no. 273, 4. 12. 1932, p. 22.).

Kállay Miklós, a Nemzeti Újság kritikusa Goethe híres „Marienbadi elégiá”-jának bevezető sorait idézi, amelyet Clausen tanácsos mond Inkennek, amikor szerelméről beszél.

„A hetvenéves Hauptmann megírta a hetvenéves férfi drámáját. Mi lehet tragikusabb egy vénülő férfiről, mintha egy harmonikus élet csúcán későn gyulladt lobogással beleszeret egy ifjú lányba és ez az ellentmondásokkal teli, de ellenállhatatlan érzés meghasonlásba kergeti önmagával és családjával. Ilyen őszintén, ilyen lélekbemarkoló mélységgel és lenyűgöző realitással ezt a drámát csak hetven éves férfi írhatta meg, aki még hozzá olyan költő is, mint Hauptmann s megsejthette-e megrázóbb erővel ezt az indulatot másban, mint Goetheben, akinél a világ legcsodálatosabb költőgéniuszának egyre tisztultabb életmagasságokban járó harmóniáját dülta fel ennek az érzésnek válsága.

„Clausen tanácsos, a darab hőse, maga a Goethén átnemesedett Hauptmann — ki tudja, mennyi ebben a tragikus vergődésben az egyéni átélés lírája? — a marienbadi Elégia testté vált szenvedése, amely tragikus összeroppanásában Shakespeare árnyékába jut.” (Kállay Miklós: Naplemente előtt. Gerhart Hauptmann-bemutató a Vígszínházban. Nemzeti Újság, vol. 14, no. 273, 4. 12. 1932, p. 19.).

Ami a színészi teljesítményeket illeti, Csontos Gyula alakításának dicséretére a legfelsőbbfokú jelzőket keresik a lapok.

„A sok sablon után, ami a kritikus életét olyan sivárrá és reménytelenné pusztítja, végre valahára ismét egy színészi mestermunka: Csontos Gyula Clausen tanácsosa, — lelkesedik Gergely István a Budapesti Hírlapban. — Végre valami, ami nem theatrum, hanem igazság, nem reprodukció, hanem alkotás, nem szerep, hanem ember. A rendkívüli

egyéniségnek belső jelentősége külső eszközök nélkül, a lelki élmények tolmácsolásának elemi monumentalitása, végül a technikának tökéletes eltüntetettsége: e ritka erények teszik ki a lényegét ennek a klasszikus alakításnak. És anélkül, hogy „a szép öreg urat” aláhúzná, sőt minden hiúság nélkül, csak lelki módozatokkal, Csortos teszi lehetővé, hogy Inken odaadó szerelmét az öreg ember iránt minden kérdőjel nélkül természetesen tartssuk. Mellette Tökés Anna meleg egyszerűséggel, nyílt, tiszta tekintettel, sugárzó becsületességgel tette meggyőzővé Inkennek különben könnyen félreérthető alakját. Elsőrangú lélektani studium Makay Margit púpos vénlánya az önfeláldozó jóság és az álnok önzés rembrandti összekeveredtségével. Rajnay Clausen tanácsos önző vejének személyében kegyetlenül pofozott elibénk egy ordenaré frátert.” (Gergely István: Naplemente előtt. A Vígyszínház ünnepi Hauptmann bemutatója. Budapesti Hírlap, vol. 51, no. 273, 4. 12. 1932, p. 15.).

Kárpáti Aurél annyira kiemelkedőnek tartja Csortos alakítását, hogy más színészeiről alig emlékezik meg.

„A vígszínházi együttes játékából egyetlen alakítás emelkedik a költő emberábrázoló művészetével egy rangra: a Csortos Gyuláé, Clausen tanácsos szerepében. A kivételes tehetségű, nagy művésznek legteljesebb és legemlékezetesebb diadala ez. A kiformalás és életrekeltés remeke. Egyszerűségében monumentális, szuggesztivitásában élményszerűen megrendítő, mint maga a dráma, amely elsősorban rajta keresztül fejeződik ki.” (Kárpáti Aurél: i. m.).

Papp Jenő a Magyarországon azzal végzi a darab méltatását, hogy megállapítja: e mű előtt levett kalappal tisztelgünk. Ebből a gondolatmenetből kiindulva beszél a két főszereplőről.

„Majdnem ugyanez a tisztelgés illeti meg az előadást is. Két szereplő lendül föl az alkotás magasságába: Csortos Gyula és Tökés Anna. Csortos Gyula egy birodalom gazdagságával lepi meg az embert, amelynek neve lélek. Komoly feladatot kapott és méltó volt rá. Tökés Anna elcsitít minden kételkedést, amely a túlnemes leányzót fogadja, győzi a szerepet belső tüllel, az átélés forrásával és lebilincselő, szerény jósága megmenti ezt az alakot olyannak, aminőnek Hauptmann álmaiban elképzelte: remegő napsugárnak. A harmadik élmény: Makay Margit púpos és odaadó vénlánya. Finom munka volt. Művészet.” (Papp Jenő: Magyarországon, vol. 13, no. 274, 4. 12. 1932, p. 21.).

Folyóirataink is részletesen foglalkoznak a „Naplemente előtt” nagy színpadi sikerével. A Nyugatban Schöpflin Aladár, haladó baloldali fiatalokat tömörítő folyóiratunkban, A Toll című lapban a Kézai Simon álnéven író Hevesi András, az Új Időkben az Ebeczky György álnéven író Serák Julianna, a Napkeletben Rédey Tivadar, a Protestáns Szemlében Vajthó László, az Életben Berényi László, a Délibábsban Forró Pál foglalkozik a bemutató eseményeivel és elemzi a költő új darabját.

A legalaposabb, legrészletesebb, a darab problematikáját legsokoldalúbban vizsgáló elemzést Schöpflin Aladár adja a Nyugat hasábjain. Azzal kezdi, hogy a harmincas évek elejének közvéleménye általában a fiataloknak az érvényesüléshez való jogait hangsúlyozza s ebben a közhangulatban merészség számba megy, ha a hetvenedik életévét betöltő költő az öreg ember jogáért emel szót.

„Az öreg embernek ne legyen joga az élethez, a szabadsághoz, az örömhöz, csak azért, mert öreg? Nagy alkotások talapatán áll, kivívt magának tehetségével, erejével, szellemének emelkedettségével mindent, amit vagyon, tekintély, közbecsülés adhatnak. És most ez mind megsemmisüljön, a helyzete, a társadalomban, megszerzett hatalma rommá legyen, geniálisan felépített és megszervezett életmunkája silány, gyűlöletes kezekbe kerüljön, a gyermekei megbecstelenítetteknek érezzék magukat és gazul apjuk ellen forduljanak csak azért, mert még nem érzi magát a sutba való öregnek, még férfinak érzi magát, még szeretni akar és tud s még szerelmet tud ébreszteni egy finom, bájos teremtésben?

„Erre a drámai erővel felvetett kérdésre Hauptmann drámai erejű nemmel felel. Az ő öregje, Clausen titkos tanácsos belehal a nagy izgalmába, de nem hal vele az igazsága. Sőt halálával még nyomatékosabbá válik. Az öreg ember is szabad a cselekedeteivel, nem tulajdona senkinek, emberi függetlensége ellen támadni bűn.” (Schöpflin Aladár: Bemutatók. Nyugat, vol. 25, 1932, no. 24, p. 640.).

A cikk további részében azt elemzi, hogy Clausen tanácsos magasan a környezete fölött áll, s hogy gyermekei vele szemben a kicsinyes gondolkodást és az önző anyagi érdek féltését képviselik. Kitér arra is, hogy a költő nagy tapintattal kiküszöböli a téma kényes elemeit és Clausen egyéniségének ismeretében elhíhetőnek tartjuk, hogy a húszéves fiatal lányban őszinte szerelem ébredhetett a hetven éves öregember iránt. A tanulmány legjobb részlete azonban a Csontos Gyula színészi teljesítményével foglalkozó bírálat, mely a színészi alakítás magas színvonalú elemzésének mintaképe lehet.

„Hauptmann drámája mint színpadi mű is azért rendkívüli, mert főalakjának megjátszásában rendkívüli színészi egyéniséget tételez fel. El sem lehet képzelni, hogy egy középszerű színész Clausen szerepében el tudja fogadtatni a költőnek akár igazságát, akár szépségét. Clausen tulajdonképpen egy nagy prestige. Ezt megteremteni a színész feladata, de csak akkor tudja megteremteni, ha ő benne is van prestige. Csontos ezt tökéletesen meg tudja csinálni. Most látjuk igazán, mekkora értéke ez a művész a magyar színpadnak. Játszott szerepeket a nagy tragikumtól a legalantasabb bohócságig... Mindig problematikus művész volt, vitatkozni kellett róla. Most, a Clausen szerepében, talán pályáján először, nemcsak felül áll a vitán, hanem kívüle is. Játéka a legnagyobb teljesítmény, amit színész elérhet: a maga eszközeivel hibátlanul végzi azt, amit a költő rábízott. Pedig sokat bízott rá: azt, hogy személyi súlyával tegye teljessé, amit a költő a helyzetek felállításának és a szavak megválogatásának művészetével csak jelzett, de amit a színész fizikai és szellemi képességeinek kell a színpadon élővé tenni. Egészen megmagyarázhatatlan, hogy tudja csinálni, de mikor Clausen titkos tanácsos, akiről még nem tudunk semmit, csak amit a rövid első jelenetekben hallottunk, belép a színpadra, azonnal, az első pillanatban érezzük a tekintély méltóságát, az életnagyságnál nagyobb embert. És ezt a méltóságot soha nem veszti el, sem a szerelmi ellágyulás pillanatában, sem a féktető indulat viharzásában. Mikor barátjával, Geiger tanárral beszélget a saját dolgairól, egészen fesztellenül, kigombolkozva, mikor Inkennel ellágyulva a líráját mondja, a fesztelenségében és az ellágyulásában mindig megvan a méltóság és éppúgy megvan akkor is, amikor magából végsőig kikelve

elúzi az ebédlőasztaltól a családját. A darab sorsa kizárólag az ő játékára van bízva és ő viszi sikerre. Amit csinál, az igazolása a magyar színművészetnek. Clausen szerepében elérte egy érdekes és jelentős színészi pálya tetőpontját.” (Schöpflin Aladár: i. m., p. 641.).

A többi folyóiratokon is hasonló gondolatok húzódnak végig: az író és a hős lelki azonossága, a mű nagyszerűsége és a költői diadala.

„A hős elbukik ebben a küzdelemben, de az író győz.” — állapítja meg az Élet c. folyóirat recenzense. (Berényi László: Naplemente előtt. Élet, vol. 24, 1933, no. 3, p. 48.).

A Protestáns Szemlében Vajtó László ezt így fejezi ki:

„A sokat játszott és még többet vitatott Hauptmann megtisztulva, lehiggadt művészete teljességében, a goethei egyszerűség birtokában nyugodtan tekinthet vissza a nagy útra, melyet a Napkelte előtt-től a Naplemente előtt-ig megjárt. Ez a nagyszerű öreg eljutott egy örök emberi hanghoz; közvetlenül szól a világ bármely színpadán, mindenki nyelvén mindenki lelkéhez.” (Vajtó László: Színházi Szemle. Protestáns Szemle, vol. 42, 1933, no. 1, pp. 54—55.).

A Toll cikke a dráma finom és gazdag szövésére hívja fel a figyelmet, válaszolja azt az utat, amelyet Hauptmann Ibsen követjeként kezdve eddig a goethei vonásokat viselő darabig megtett.

„Ahogy a darab tovább megy a maga halk, csak néhányszor robbanó pályáján, a német kultúra különböző rétegei, elfelejtett érzésmódok kerülnek felszínre, mintha a németség összes lappangó tendenciái Hauptmannban futnának össze. Megismerkedünk Gretchenel is, akit ebben a darabban Inken Petersnek hívnak, és aki nem is karakter, hanem mélyebb annál: a férfi örök erotikus álmképe. Abban a rousseau-ian idilli és shakespeare-i jelenetben, mikor az öreg tanácsos megpillantja a fiatal leányt a gyerekei között és ujjára húzza az aranygyűrűt, a néző már érzi ennek a késő vonzalomnak egész meghatározó emberiségét és tragikus képességét. De legmagasabbra a két utolsó felvonásban nő a darab, mikor a család megszervezett közepszerűsége legázolja, letaglózza a nagyszerű aggastyánt. Még az antik tragédia kórusa sem hiányzik ebből a műből. Az egyik szereplő, a tanácsos öreg barátja, a cambridge-i egyetemi tanár, mindössze azt a szerepet kapta, hogy jelen van és csendesesen, fátyolozott hangon kommentálja a tragédiát.” (Kézai Simon: Naplemente előtt. A Toll, vol. 4, 1932, no. 7, pp. 274—276.).

Rédey Tivadar a Napkeletben megállapítja, hogy Hauptmann ezzel a legjobb színművével a polgári drámát megegyezően fellendítette az általános emberi érvényű tragédiának abba a magasságába, melybe utoljára talán Ibsen „Rosmersholm”-ja emelkedett.

„Az egykori szobrászművész itt Clausen lélekrajzával megteremtette felszázados drámáirói pályájának Rodin-i értelmében vett legmonumentálisabb alkotását. Csontos Gyula színészi génusza is delelőjére hágott ezzel a feladattal. A szenvedély átélt őszintesége, a színpadi szövegen és gesztuson teremtő ihlettel felülemelkedő igaz, az önfegyelemtől az extázisig ívelő embersége, előkelő gyengédsége és félelmetes bilincsmegrázása: a magyar színjátszás legemlékezetesebb lapjaira tartozik. Az átlagos közönség majd alakításának legkiemelkedőbb oromdiszeit fogja bámulni, az értőbb kritika játékanak egyenletes grandiozitása előtt hajtja meg

zászlaját.” (Rédey Tivadar: Naplemente előtt. Gerhart Hauptmann színműve a Vígszínházban. Napkelet, vol. 38, 1932, no. 50, pp. 741—742.).

A kritikák hangja igazolja azt a megállapítást, hogy Gerhart Hauptmann drámáinak magyarországi pályafutása alatt addig csupán egyszer találkozott egymással a nagy szerep és a színpad óriása, úgy, mint most Clausen tanácsos és Csontos Gyula, harmincöt évvel korábban a Nemzeti Színház deszkáin: Crampton mester és Újházi Ede.

A bemutató utáni hetekben is szokatlanul sokáig foglalkoztatja a darab az irodalmi közvéleményt. Az Újság december 6-án „Hauptmann Pesten” címen, az Esti Kurír pedig december 7-én színházi rovatában lényegében hasonló tartalmú cikkben írja meg, hogy Gerhart Hauptmann levélben válaszolt a Vígszínház igazgatóságának arra a levelére, mely meghívta Budapestre, a „Naplemente előtt” bemutatójára. A költő köszönetét fejezi ki a Vígszínháznak a darab színrehozataláért, örül a sikernek, melyet darabja a kritikák tanúsága szerint a magyar közönség előtt aratott és megígéri, hogy kora tavasszal ellátogat majd Budapestre és akkor felolvasást tart.

December 13-án az Esti Kurír szokásos színházi rovata teljes egészében a „Naplemente előtt” nagy sikerével foglalkozik.

„Mondják — írja többek között —, hogy amikor a nagy Hauptmannnak a Naplemente előtt pesti premierjén jelen volt megbízottja beszámolt a Vígszínház előadásáról és órákon át méltatta Clausen tanácsos pesti alakítóját, Csontos Gyulát, a halhatatlan drámaíró így szólt:

„— Amit ön elmondott nekem, abból azt következtetem, hogy Budapesten van a legnemesebb Clausenem. Szeretném személyesen megköszönni a művésznek, hogy megértett engem.” (Kardos István: A függöny mögött. Esti Kurír, vol. 10, no. 278, 13. 12. 1932, p. 8.).

Budapestre ugyan nem jött Hauptmann, de mint 1933. január 3-án a Pesti Napló megírta, Rómába elment, személyesen vezette a próbákat és megjelent a bemutaton is. Igaz, ezekben a napokban Rapallóban üdült, ahol egy magyar újságírónek nyilatkozott a „Naplemente előtt” sikeréről is. (Bárdos — Féltonyosi Magda: Naplemente Rapallóban. Pesti Hírlap, vol. 44, no. 4, 5. 1. 1933, p. (13.)). A darab azonban táblás házak mellett ment továbbra is, ami ezekben az időkben nagy ritkaság volt. A Pester Lloyd január 11-én méltatja a darab 25-ik előadását.

„Die fünfundzwanzigste Aufführung des Werkes ist nur das äußere Zeichen eines der edelsten Erfolge des Lustspieltheaters, die diese Bühne seit ihrem siebenunddreißigjährigen Bestand heimgebracht hat. Die große und treue Gefolgschaft, die das Budapester Publikum dem Meisterwerke des jugendlichen Dichtergreises geleistet hat in einer Zeit der Entwertung der Theaterwerke, ist wohl das höchste Maß, mit dem dieser Erfolg nach seinem Innenwert gemessen werden kann. Der stolze Abend des Lustspieltheaters verlief denn auch in einer Weise, die ihn zu einem literarischen und künstlerischen Fest erhob.” (Lustspieltheater. Pester Lloyd — Morgenblatt, vol. 80, no. 8, 11. 1. 1933, p. 7.). Megemlékeznek a huszonötödik előadásról a magyar nyelvű lapok is, a Népszava, a Pesti Napló, a Budapesti Hírlap, a Magyarország, a Magyarország, az Esti Kurír. És 1933 március 31-én a Pester Lloyd már az 50. jubileumi előadásról ír, amely még mindig telt házak mellett került sorra. (Lustspieltheater. Pester Lloyd-Morgenblatt, vol. 80, no. 73, 31. 3. 1933, p. 7.).

A vígszínházi nagy siker idején két nemzetközi hír egészíti ki még a „Naplemente előtt” magyar sajtóvisszhangját. Az Est február 24-én megírja, hogy a „Naplemente előtt” Bécsben a Deutsches Volkstheaterből átkerült Ausztria reprezentatív színházába, a Burgtheaterba. A címszerepet itt nem Jannings, hanem a berlini Clausen, Werner Krauss fogja játszani. A másik hír egy fél esztendővel későbből, augusztus 9-ről származik a Pesti Naplóból: A jövő héten megkezdik Londonban a „Naplemente előtt” próbáit. A londoni Queens Színház tűzte műsorára Hauptmann művét, a főszerepet Werner Krauss angolul játssza el.

1933. június 22-én a szegedi Nemzeti Színház mutatta be a „Naplemente előtt”-t. A lapok kritikái méltatják a darabot, újat a budapesti bemutató után természetesen inkább csak az előadásról tudnak már írni. A címszerepet Szegeden Deréky János alakította, akinek ez volt a búcsú-fellépte, mielőtt Budapestre távozott. A Délmagyarország, a Szegedi Napló, a Szegedi Új Nemzedék egyaránt kivételes képességű művésznek tartja Deréky Jánost, aki emlékezetes művészi élménnyé avatta az estét. Dicsérik partnernőjét, az Inkent játszó Könyves Tóth Erzsit is.

1935-ben a „Naplemente előtt” ötletéből „Alkonyati vihar” címen filmet csináltak. Nem tudjuk, mennyi maradt meg az eredeti hauptmanni elképzelésből az amerikai filmen. (Naplemente Hollywoodban. Színházi Élet, vol. 25, 1935, no. 7, p. 73.). A következő évben Berlinben is tervezik a darab megfilmesítését, mint arról a Tolnai Világlapja és az Est beszámol, s a tervekben 1937-re valóság is lesz. A 8 Órai Újságból olvashatjuk 1937. szeptember 8-án, hogy a „Naplemente előtt” című film, mely Gerhart Hauptmann világhírű színdarabjából készült, a legnagyobb művészi teljesítmény nagy aranydíját nyerte el a velencei filmvilágversenyen. (Gerhart Hauptmann... 8 Órai Újság, vol. 23, no. 204, 8. 9. 1937, p. 9.). Két nap múlva hírt ad a lap arról, hogy a velencei Biennálén a darab még egy nagy sikert ért el, Emil Jannings, a darab főszereplője megkapta a legnagyobb színészi alakítás jutalmazására kitűzött díjat is. (Emil Jannings, 8 Órai Újság, vol. 23, no. 205, 10. 9. 1937, p. 2.). A kitüntetett darab hamarosan eljutott Budapestre is. A Pester Lloyd már szeptember 15-én megírja, hogy a filmet nálunk is játszani fogják. A darab egyébként Németországban „Der Herrscher” címen került bemutatásra és a befejezése eltér a színpadi változatétól. Az átdolgozás — Thea von Harbou munkája — nem vált a mű előnyére.

Nálunk novemberben mutatták be a filmet. Az Esti Kurír ezt írja róla:

„A tegnap esti premiernap nagy attrakciója Emil Jannings új filmje, a „Naplemente előtt”, amely tudvalevően az idei velencei nemzetközi verseny első díját nyerte el. Ezúttal tehát a film vásznán elevenedik meg Gerhart Hauptmann robusztus drámája teljes hűséggel, de plusznak még azokat az igen jellemző és hatásos lokál-kulöröket is adja, amelyekkel a színpad kénytelen-kellefen adós marad, így a nagy Clausen-művek gígaszi képét, a folyton dolgozó vaskohók tűzének és dobogásának állandó aláfestő fényét és zenéjét. A mese csak a legvégén tér el a Hauptmann-drámától, a filmen Clausen nem hal meg, és ha nem is a szerelem, de a munka happyendjét kapjuk.” (Zilahy Irén és Emil Jannings. Esti Kurír, vol. 15, no. 211, 17. 11. 1937, p. 11.). A cikk címe egyébként úgy jött létre, hogy két filmbemutatóról számol be, s a másiknak Zilahy Irén volt

a főszereplője. Ami különben a díjnyertes Jannings-filmet illeti, valószínűleg szükség volt Jannings minden művészetére, hogy a filmnek sikere legyen, amelyben semmit sem változtattak meg, csak — a lényegét. Képzeljük el a „Lear király”-t, amelynek végén Lear visszaül a trónjára.

1937 egyébként Hauptmann születésének 75. évfordulóját is hozta, nálunk éppen ezekben a napokban volt a film bemutatója. A 8 Órai Újság megírja, hogy Berlinben két színház is díszelőadást rendezett Gerhart Hauptmann 75. születésnapja alkalmából, s a Rose Színház a „Naplemente előtt”-töt újította fel. (Berlinben... 8 Órai Újság, vol. 23, no. 264, 20. 11. 1937, p. 6.).

1942-ben teljesen új szereposztásban mutatták be a Vigszínházban a „Naplemente előtt”-öt. Ez a bemutatónak is tekinthető felújítás ismét egy nagy magyar színész felejthetetlen alakításával nőtt össze, Somlay Artur Clausen tanácsosával.

A Pester Lloyd 1942. január 21-én ír először a készülő felújításról, s később is többször említi a Vigszínház előkészületeit. A Délibáb című színházi lap beszélgetést közöl Somlay Arthurral, aki Nagyváradon készült a nagy feladatra. (A.: A színház feladata, hogy a tömeget fölemelje magához. Délibáb, vol. 16, 1942, no. 5, p. 6.). A lap következő, hatodik száma Sándor Izabellánál tett látogatásról közöl riportot, aki Bettina szerepét tanulja. A 8 Órai Újság pár nappal a bemutató előtt áttekinti a „Naplemente előtt” eddigi történetét. (Évtizedes irodalmi csata a „Naplemente előtt” körül. 8 Órai Újság, vol. 28. no. 29, 6. 2. 1942, p. 4.).

A főpróba február 11-én ment végbe. Az előző napokban főként a Pester Lloyd, a 8 Órai Újság és az Esti Kurír foglalkozik a közelgő eseménnyel, Az Esti Kurír február 11-én a „Naplemente előtt” régi szereplőiről ír, a 8 Órai Újság a hét kiemelkedő színházi eseményeként várja a bemutatót.

A színházi kritika a Pester Lloydban Keresztúry Dezső, a Pesti Hírlapban Szegi Pál, a Magyar Nemzetben Galamb Sándor, a Nemzeti Újságban Kállay Miklós, a 8 Órai Újságban Csák Zoltán tollából származik, az Esti Kurír recenzióját szerzője G. szignóval látta el. Szegi Pál a következő napon, február 14-én még egy külön méltató cikket szentel Somlay Artur játéknak. (Szegi Pál: Somlay Artur Clausen tanácsosa. Pesti Hírlap, vol. 64, no. 36, 14. 2. 1942, p. 8.).

A napilapok kritikái többnyire nem hoznak sok újat a kilenc év előttihez képest, legalábbis ami a színpadi művet illeti. A legtöbb újat Keresztúry Dezső mondja a Pester Lloydban azzal, hogy elemzi a naturalista és a romantikus elemek keveredését a költő életművében.

A folyóiratokban a Magyar Csillag kritikáját szintén Keresztúry Dezső, az Új Időkét Kárpáti Aurél, a Hídét Féja Géza, a Magyar Szemléét Staud Géza, a Vigiliáét Possonyi László, a Katholikus Szemléét Szira Béla, a Délibábét Harasztos Albert írta.

Keresztúry Dezső a Magyar Csillagban hivatkozik arra, hogy a lap elődjének, a Nyugatnak, 1932-es évfolyamában Schöpflin Aladár részletes bírálatot írt a darabról, s ehhez ma sem igen van hozzátenni való. Egy-két érdekes szempont azért mégis felmerül a cikkben. Elsősorban az, amit a darab felépítéséről ír a szerző.

„Gerhart Hauptmann színműve, a „Naplemente előtt”, amelyet a Vigszínház újtott fel, szerepdarab. Ezt a jellegét még csak kiemeli a mód, ahogy megrövidítve színpadra alkalmazták. Az eredeti öt felvonásos műben a világ aljasságától megcsömörlött főhős, stoikus filozófiájához híven, önszántából vet véget életének, az átdolgozásban, amely az utolsó felvonást elhagyja, indulata öli meg. Az előbbi megoldás drámaibb is, nemesebb is: a hős jellemének a nagyságon túl valami tragikus színezetet is ad. De az átdolgozás sem tudja a dráma értékeit elhomályosítani. Ezek csaknem kizárólag a kitűnő színpadi író remeklései, a kétarcú, költő-mesterember Hauptmann fölényes mesterségbeli tudásának bizonyítékai. A hetvenedik évében járó nagy német író kalandos s változatos költői kísérletek közben ismét meg akarta mutatni, hogy a realista színműnek épp olyan mestere még, mint fiatal korában s valóban a „Naplemente előtt” minden ízében nemes anyagból s a legfinomabb eszközökkel készített munka. A rutintól megóvja az, hogy valódi költő alkotása s méginkább az, hogy a lírai részvét forró áramai járják át. A darab az öreg ember jogáról szól s egy kivételes egyéniség összeomlását mutatja be drámailag s emberileg egyaránt mesteri módon.” (Keresztúry Dezső: Színházi bemutatók. Magyar Csillag, vol. 2, 1942, no. 3, p. 180.).

Kárpáti Aurél az Új Idők hasábjain nagyjából ugyanazt mondja el a „Naplemente előtt”-ről, mint kilenc évvel korábban a Pesti Naplóban írt kritikája.

Féja Géza a Hid című folyóiratban azzal kezdi tudósítását, hogy szemére veti a Vigszínháznak, ahelyett, hogy új darabot mutatott volna be Hauptmann életének gazdag terméséből, megelégedett a felújítással, s ezzel bizonyosságot tett színházi kezdeményezéseink tehetetlensége mellett.

„A felújítás igen érdekes kérdést vet fel — írja Féja Géza az előadásról és a színészi teljesítményekről —, fejlődött-e kilenc esztendő óta színházi kultúránk? A „Naplemente előtt” bemutatója elsőrendű teljesítmény volt; elmondhatjuk-e ugyanezt a felújításról? A „Naplemente előtt” főalakja Clausen, hetvenéves vagyonos üzletember a klasszikus polgár fajtájából. Inkább tudósnak tetszik, a szellem és a gyakorlati élet tökéletes emberi harmóniává szövődött benne. Felesége meghalt, gyermekei pedig elsatnyultak az öreg tölgyfa árnyékában. A nagy aggastyán életéről a „naplemente előtt” megegyszer csodálatosan kivirulnak, belesteret egy fiatal lányba, elkergeti kétségbeesett gyermekeit, akik nem tudják megérteni a különös embert, érdekvédelmi szövetséget kötnek, gondnokság alá helyeztetik apjukat, akit megöl ez a kíméletlen lépés.

„Az öreg tölgyfát a bemutató alkalmával Csortos, most pedig Somlay játszotta. A két nagy színész alakítása egyenrangú, bár merőben különböznek egymástól. Csortosban inkább az utolsó virágzásba törő ösztönök forradalma nyilatkozott meg, Somlayban a nagy intellektus merész, éles fénye. Csortos közelebb állott a mi kelet-középeurópai eszményeinkhez. Somlay is úgy magasodik fel a színpadon, mint egy óriás a törpék közül. ményebb, több van benne az északi ember világából. Színészeink sokat tanulhatnak a gőgös, haragos, autonómlelkű Somlay művészi alázatától: tökéletesen beilleszkedett Hauptmann légkörébe s egy tapodtat sem alkudott el alsóbbrendű közönséghatások kedvéért.” (Féja Géza: Két bemutató. Hid, vol. 3, 1942, no. 8, p. 15.).

Keresztúry Dezső már említett írásában szintén azt emeli ki Somlayval kapcsolatban, hogy ragaszkodott a hauptmanni elképzelésekhez.

„Clausen tanácsost Somlay Artur vitte színpadra. Ez a hatalmas öregúr nemcsak a költő szándéka szerint emelkedik ki környezetéből, Somlay is úgy magasodik fel a színpadon, mint egy óriás a törpék közül. Csupa méltóság és frissesség, csupa báj és nagyság, csupa kultúra és spontán életerő: igazán jelentékeny ember, a nemes nagypolgári életforma ritka képviselője. De nem magyar úr; alakításának egyik finom értéke az, hogy megérezte s éreztetni tudta az alak jellegzetesen német voltát.” (Keresztúri Dezső: i. m. pp. 190—191.).

Possonyi László a Vigiliában azt írja, hogy Somlay alakítása shakespeare-i magasságokba emelkedett, Szira Béla a Katholikus Szemlében így hasonlítja össze Csontos és Somlay Clausenjét.

„Csontos keményebb egyéniséget szikráztatott elő szerepéből, ki-robbanása egy hetvenéves korában is egészséges ember viaskodása volt a társadalmat, mint ellenerőt jelképező, őt gúzsbakötni kívánó család ellen, Somlay puhább lelket, érzékenyebb belsőt mutat, sebezhetőbb családi érzéseiben s szinte azért roppan össze, mint modern Lear király, mert nem talál senkit gyermekei közül, aki nemcsak szánná, de harcolna is érte.” (Szira Béla: Színház. Katholikus Szemle, vol. 56, 1942, no. 3, pp. 93—94.).

Valamennyi kritika megegyezik abban, hogy az előadás egésze alatta maradt az 1932-inek, nem utolsó sorban azért, mert míg Tőkés Anna helyenként méltó partnerévé tudott válni Csontosnak, addig Fényes Alice, az 1942-es Inken Peters, félreértette és ezért elhibázott stílusban játszotta a fiatal lányt.

1942-ben több vidéki városban is előadták a nagysikerű Hauptmann-darabot, többnyire Somlay Artur vendégszereplésével. Február 25-én a készülő kolozsvári, május 20-án a nagyváradi, július 22-én az újvidéki előadás hírét közli a Pester Lloyd. Október 21-én Szegeden játszották a „Naplemente előtt”-t, az itteni sajtó is felsőfokban dicséri Somlay Artur teljesítményét. Kolozsvárott és Szegeden a következő évben, 1943-ban is műsorra került a darab.

Még 1942 őszén, a Hauptmann nyolcvanadik születésnapjára rendezett Hauptmann-hét előkészületei során szó volt arról is, hogy a Heinrich George vezetésével hazánkba érkező Schiller-Theater a „Vor Sonnenuntergang”-ot fogja eljátszani. Végül azonban a társulat a „Veland”-dal lépett a magyar közönség elé. 1943-ban a vidéki felújításokon kívül még egy színházi előadással kapcsolatban szóba került a „Naplemente előtt”, Bókay János „Az utód” című darabjának bírálatában írja meg Rédey Tivadar, hogy határozottan érződik rajta a Hauptmann-dráma hatása. (Rédey Tivadar: Három színházi bemutató. Budapesti Szemle, vol. 263, no. 782, pp. 52—54.).

1944 májusában, egy színházi szezon kihagyása után, ismét felújították a darabot. A Nemzeti Újság május 20-i számában Kállay Miklós beszámolóit is ír a felújításról, ugyanő írta az 1932-es és 1942-es kritikát is ebben a lapban. Így éri meg a „Naplemente előtt” 1944. június 2-án a 125. előadást, ilyen magas számot kevés darab ért meg valaha is magyar színpadon 1945 előtt.

A második világháború után legelőször akkor említik a magyar sajtóban a „Naplemente előtt”-öt, amikor Somlay Artur a Nemzeti Színház örökös tagja lesz és felelevenítik legnevezetesebb szerepeit. (Hegedűs Tibor: Somlay Artur, a Nemzeti Színház örökös tagja. Fényszóró, vol. 1, 1945, no. 5, p. 5.). 1946-ban a Józsefvárosi Színházban is felújították a darabot.

Az 1946-os felújítás után legközelebb kilenc évvel később, 1955-ben olvashatunk a darabról többször is a Színház és Mozi c. folyóirat hasábjain. Először arról, hogy a berlini Deutsches Theater felújítja a „Naplemente előtt” című Hauptmann-darabot (Színház és Mozi, vol. 8, 1955, no. 43, p. 28); azután arról, hogy a drámát ismét filmre viszik (Színház és Mozi, vol. 8, 1955, no. 45, p. 28.). Harmadszor majdnem egy évvel később ismét a megfilmesített „Naplemente előtt”-ről kapunk hírt (Színház és Mozi, vol. 9, 1956, no. 36, p. 19.). 1956-ban jelent meg egyébként „Főpróba után” címen Kárpáti Aurél színi kritikáinak válogatott gyűjteménye, melyben a többi között a „Naplemente előtt”-ről írott recenziója is szerepel (pp. 230—235.).

1957-ben csaknem egyidőben került a magyar közönség elé a „Naplemente előtt” nyugatnémet filmváltozata és a Néphadsereg Színházának felújítása. Előbb a színdarab-felújítás került szóba, de azután úgy volt, hogy mégsem valósul meg.

Nézzük tehát először a nyugatnémet filmet. A film magyar nyelvre való szinkronizálásáról írt cikket a Film, Színház Muzsika című folyóiratban Dallos László. Ebben feleleveníti Csortos nagy alakításának emlékét, személyes élmények alapján beszél Somlay 1942-es, 44-es és 46-os nagy alakításáról. Felhasználja az alkalmat arra, hogy a dráma nagy jelenetének, Clausen tanácsos haldoklásának képét felidézze s három felvételt közöljön a jelenet háromféle megoldásáról, az 1932-es vígszínházi bemutatóról, az 1942-es vígszínházi felújításról és a filmről, melynek főszerepét Hans Albers alakítja.

„Hans Albersre úgy emlékszem — írja Dallos László —, hogy kalandfilmek, vígjátékok ötletes főszerepeit játszotta. Clausen és ő? Erre talán soha nem gondoltunk volna. És íme... itt van. Meg kellett öregednie tizenöt-húsz évet, hogy jó színészből nagy színésszé legyen! Amit tőle és Hannelore Schrottól kaptunk, az méltán sorakozik a filmművészet kimagasló alakításai közé. Akik nem könnyezhették meg Csortost, akiket nem rázott meg Somlay — majd Alberst emlegetik meghatottan. Hans Alberst, amint ott áll egy hófödte hegycsúcson, szemben a lebukó nappal és azt mondja: „Menjünk Inken, sötétedik...” Alberst, amint a film utolsó jelenetében, végső ereje megfeszítésével lassan fölemelkedik karosszékéből, néz a távozó leány után s visszahanyatlik, és egyre sötétebb lesz a világ, kúszik föl arcán az árnyék s mindörökre belepi szemét és homlokát.” (Dallos László: Három bekezdés a „Naplemente előtt” ürügyén. Film, Színház, Muzsika, vol. 1, 1957, no. 20, pp. 22—23.).

Földes Mihály az Élet és Irodalom című lapban azt fejtegeti, hogy mindig nagyon kockázatos dolog világhírű színdarabok megfilmesítése, és nagyon ritkán sikerül teljes értékű művet nyújtani. A megfilmesített regények sokkal gyakrabban sikerülnek, mint a megfilmesített színdarabok. A bemutatott nyugatnémet filmmel kapcsolatban is az az első kérdés, hogy visszaadja-e azt, amit a drámától kapunk, attól a drámától, mely

ízekre szedi a német nagypolgárság erkölcsseit. Bár a darab alkotói közép-utat kerestek, művészi szándékuk becsületes. Helyenként tompítják ugyan a dráma élességét, egészében véve a filmen mégis Hauptmannt kapjuk, reálisan és ugyanakkor költőien. (Földes Mihály: Naplemente előtt. Élet és Irodalom, vol. 1, 1957, no. 23, p. 10.).

Körmenyi Judit is arról ír a Film, Színház Muzsika című lapban, hogy nem tartja szerencsésnek a regényekből, színdarabokból készített filmeket, de a „Naplemente előtt” megfilmesítése mégis kitűnően sikerült. Ragyogónak tartja Hans Albers játékát és az Inkent megszemélyesítő Annemarie Düringer is méltó hozzá. Külön kiemeli az utolsó jelenetet, amelyben a haldokló Clausen megegyeszer a lány után néz, mielőtt végleg eltűnik szemei elől minden. Ugyanakkor azonban vitatkozik is a film rendezőjével, aki — véleménye szerint túlságosan nagy és szimbolikus jelentőséget tulajdonít a fény és árnyék alkalmazásának. (Körmenyi Judit: Levél egy nagy élményről. Film, Színház, Muzsika, vol. 1, 1957, no. 30, pp. 18—19.).

Ezekkel teljesen ellentétes nézetet vall a filmről a Magyar Nemzet cikke. Véleménye szerint az eredeti Hauptmann-darab szemlélete is sekélyes, a dráma érzelmi mélysége azonban mégis elfogadhatóvá teszi a művet, mely hatalmas erővel leplezi le a Clausenek hanyatló világát. A Hauptmannnál halványan meglévő romantikus elemeket azonban a nyugatnémet film harsányan felerősíti, meghamisítja Hauptmann világnézeti és művészi felfogását is. (zay: Naplemente előtt. Nyugatnémet film. Magyar Nemzet, vol. 14, no. 49, 27. 2. 1958, p. 7.).

A két felfogás között az igazság valahol a középen van, a színházi lapok nem figyelnek fel arra, hogy a nyugatnémet filmben valóban van bizonyos elkendőzési tendencia a darab társadalmi mondanivalójával kapcsolatban, a Magyar Nemzet túlzó cikke azonban megfelelően arról, hogy a film végső soron mégis megmutatja a humanista nagypolgár, Clausen és a fasizmus előképét jelentő Klamroth ellentétét. A leghelyesebb álláspontot ebben a kérdésben az Élet és Irodalom cikke képviseli.

Rátérve most már a Néphadsereg Színházának felújítására, erről legelőször szintén a Film, Színház, Muzsika ad hírt.

„Gerhart Hauptmann »Naplemente előtt« című színművét december 14-én mutatja be a Néphadsereg Színháza. A darabban Csontos Gyula és Somlay Artur egykori parádés szerepét most Ajtay Andor alakítja.” (Film, Színház, Muzsika, vol. 1, 1957, no. 16, p. 34.).

A harmadik magyar Clausen, Ajtay Andor mindhárom alkalommal részt vett a „Naplemente előtt” sikerében. 1932-ben, a magyarországi premieren Csontos mellett az első huszonhét előadáson Somlay alakította Geigert, az öreg cambridgei egyetemi tanárt, a huszonnyolcadik előadáson a szerepet Ajtay vette át. Az 1942-es felújításon, amikor Somlay játszotta a főszerepet, Ajtayra Klamroth szerepét osztották. Így jutott el, huszonöt évvel a bemutató után Ajtay a darab harmadik szerepéhez, mely azonban már a címszerep volt.

„Az a törekvésem, hogy a Csontos-féle felfogást közelítsem meg; — mondja Ajtay az Esti Hírlapnak adott nyilatkozatában — nemcsak azért, mert mély hatást gyakorolt rám annak idején, hanem azért is, mert Csontosnak nagyszerűen illett a szerep. Számomra minden este élményt jelentett, pedig együtt játszottam vele. Csontos alakítását szeretném megköze-

líteni. Az egyetlen árnyalati különbség, melyet én ehhez hozzá szeretnék tenni: a lírai vonás megerősítése. Az, amit Csontos, a robusztus egyéniség —, hogy úgy mondjam, talán szégyellt eljátszani: az ellágyulást. Tűnődöm, gondolkodom, milyen legyen a maszkom? Szeretném, ha hasonlítana Gerhart Hauptmannhoz az én Clausenem.” (Kristóf Károly: A nagy szerep. Esti Hírlap, vol. 2, no. 246, 10. 11. 1957, p. 2.).

A Film, Színház, Muzsika hasábjain Ajtay Andor maga közöl lírai hangú megemlékezést az 1932-es premierről és az őt Csontoshoz fűző művészbáratságról. (Ajtay Andor: Emlékezés egy régi előadásra. Film, Színház, Muzsika, vol. 1, 1957, no. 29, p. 18.).

Ajtay Andoron kívül van az előadásnak még egy szereplője, aki huszöt évvel ezelőtt is ott volt, Hegedűs Tibor, a rendező. (Pontosan 25 évvel... Magyar Nemzet, vol. 13, no. 78, 7. 12. 1957, p. 7.).

Napilapjaink közül legfrissebben a Magyar Nemzet reagál az 1957. december 14-i bemutatóra, Sós Endre bírálata már a következő napi számban megjelenik. Thomas Mann szavaival kezdi cikkét a szerző, azután a Hauptmannról alkotott régebbi ítéletek revíziójáról beszél és megállapítja:

„A perújítás azzal az eredménnyel járt, hogy a »Naplemente előtt« már nem szerepel a nagy író úgynevezett »Kései naturalista drámái« között, hanem valahol a realizmus és az újklasszicizmus végpontjait összekötő vonal felénél kapott helyet. Goethei benne Clausen tanácsos alakja, és ugyancsak goethei benne az öreg férfi és a fiatal nő szerelmének Goethe szívében átélt és alkotásaiban nemegyszer feldolgozott problémája. Ami pedig az újklasszicizmust illeti: erre emlékeztet a görög sorstragédiákra valló, megrázóan végzetszerű történet.

»A Napkelte előtt« megírásával kezdődött el Gerhart Hauptmann családi drámáinak sorozata, és a »Naplemente előtt« megalkotásával jutott el kiteljesedéshez. Az utóbbi családtrótténetben már azzal a drámai formával találkozunk, amely egyben a szociális drámáé is... Igen, egyszerre két dráma szólal meg a »Naplemente előtt« keretében: az egyikben a szívének jogait, az ember jogait követelő Clausen tanácsos és hálátlan gyermekei ütköznek össze, a másikban pedig a polgári kultúra maradványait megmenteni kívánók és a náciizmus terror-uralmát érvényesíteni készülok küzdelme egymás ellen.” (Sós Endre: Naplemente előtt. Gerhart Hauptmann drámája a Néphadsereg Színházában. Magyar Nemzet, vol. 13, no. 85, 15. 12. 1957, p. 8.).

Sós Endre a továbbiakban elemzi a dráma művészi mondanivalóját, a családi konfliktust és a rajta túlmutató társadalmi jelenségeket. Megmutatja a kétféle polgári réteg Clausen és Klamroth által képviselt magatartásának gyökereit.

„Bár mindig csak egy család belső viaskodása játszódik le a darabban, mégis állandóan érezni kell a hitlerizmust közvetlenül megelőző idők légkörét: a weimari köztársaság végső szakaszát, a fasizálódó polgárság szövetkezését a junkerekkel, az értelmiség ideológiai tanácstalanságát.

A »Naplemente előtt« — utolsó figyelmeztetés volt a német polgárság felé a fasizmus döntő szervezkedése idején. Mint antifaszista művet, a második világháború alatt akkor mutatták be Leningrádban, amikor Hitler hordái ostromolni kezdték a várost.” (Sós Endre: i. m.).

Antal Gábor a Népszabadságban azt kifogásolja, miért játszották most is, mint 25 és 15 évvel ezelőtt a dráma négyfelvonásos átdolgozását, ahelyett, hogy az eredeti ötfelvonásos változatot tűzték volna végre műsorra. Az eredeti szöveg jobban hangsúlyozza a Clausen és családja közötti ellentét társadalmi gyökereit, s ezt játssza a berlini Deutsches Theater is. Ha azonban már kényelmességből ragaszkodtak a meglevő szöveggönyvhöz, legalább Sebestyén Károly avult fordítását porolták volna le egy kissé. A dráma értékéről ez a véleménye:

„»A Naplemente előtt« nem tartozik Gerhart Hauptmann — nálunk nem eléggé ismert — életművének forradalmi részéhez, mégis konfliktusa több, mint egy idős ember fénnel és árnyékkal, forró szenvedéllyel és emésztő lelkiismeretfurdalással telt szerelme egy bájos, üde, fiatal leány iránt. Clausen tanácsos nemcsak tragikumba hajszolt öreg szerelmes, hanem az utolsó polgári nemzedék képviselője, olyan patricius, aki érzelmi viharában életformájának és erkölcsének számos korlátját fedezi fel és emelkedik túl azokon.” (Antal Gábor: Naplemente előtt. Népszabadság, vol. 2, no. 305, 28. 12. 1957, p. 4.)

Simon Gy. Ferencnek a Magyar Ifjúságban megjelent recenziója már a címével is elárulja, hogy kételyei vannak a darab színrehozatalának időszerűségével kapcsolatban. A cím ugyanis így hangzik: Nem öregedett meg túlságosan Clausen tanácsos úr? Elismeri, hogy Hauptmann dramaturgiája nem kopott meg, s Clausen szerepe ma is nagyszerű színészi feladat, de a darab problematikája már nem hozza lázba a nézőt, mert híjával van a félreérthetetlen, határozott ítélkezésnek. (Magyar Ifjúság, vol. 1, no. 54, 21. 12. 1957, p. 4.)

Ilyen felújításnál, mely két olyan nagy alakítás emlékével terhes, mint a Csontosé és a Somlayé, nagyon nehéz dolga van a színésznek, Ajtay alakítását a kritikus önkéntelenül is a régi nagyokéhoz méri.

Antal Gábor megállapítása szerint Ajtay helyenként csortosi magasságokba emelkedik, de hiányzik az a robusztusság, mely hihetővé tudja tenni Inken szerelmét. Ruttkai Éva üde, de adós a végzet szárnycsapásait érző Inken megformálásával. Bulla Elma ellenben legfőbb vonásaiban jól adja vissza Bettina egyéniségét. (Antal Gábor: i. m.)

A Hétfői Hírekben Nyerges Ágnes azt kifogásolja Ajtay alakításában, hogy csak a nagyszerű családfő bronzszobrát ábrázolja hitelesen, de hiányzik tőle az, ami hihetővé tenné, hogy képes hetvenesen visszontszerelmet ébreszteni egy húszéves leányban. Ruttkai Évát viszont hibátlannak tartja. (Nyerges Ágnes: A Naplemente előtt bemutatójáról. Hétfői Hírek, vol. 1, no. 33, 16. 12. 1957, p. 4.)

Sós Endre mindkét főszereplő játékának elismerő szavakat szentel: „Csontos Gyula és Somlay Artur hajdani nagy szerepében most Ajtay Andor lép a közönség elé. Bár a végén kissé kifulladás, alakításának egyik legnagyobb erénye, hogy goethei és hauptmanni megoldást tudott találni nehéz és bonyolult szerepében: élő ember és élő szobor egyszemélyben. Nemcsak második fiatalságát élvező és szenvedő, esendő férfi, hanem ugyanakkor kicsit görög félisten is. Az az érzésünk, hogy az örökélegetlen Hauptmann elégedett lett volna ezzel az alakítással.

„Az Inken szerepét játszó Ruttkai Éva méltó partnernek bizonyult. Mindvégig érezteti a fiatal lánynak azt a goethei hangszerelésű, tiszta és őszinte szerelmét, amelyből hiányzik minden érdek és mellékszempont.

Külön érdeme, hogy felfogásának líraisága sohasem megy a realizmus rovására.” (Sós Endre: i. m.).

Folyóirataink közül a Nagyvilágban Vajda György Mihály, a Kortársban Demeter Imre (ő írta az Esti Hírlap recenzióját is), a Film, Színház, Muzsikában Illés Jenő, az Ország-Világban Csapó György, a Nők Lapjában Földes Anna, a Vigiliában Possonyi László írta a színi bírálatot, a Magyarország cikke alatt A. A. aláírás áll.

Demeter Imre a Kortársban megállapítja, hogy a híres Hauptmann-dráma, amellet, hogy generációs dráma, valójában egyetlen nagy szerep: Clausené.

„Megírása idején volt bizonyos társadalmi jelentősége is: 1932-ben Clausen valamiféle régibb, művelt, polgári humanizmust képviselt a kegyetlen, törtető Klamroth-féle figurákkal szemben. Ez, a mű születésének dátumát tekintve, valóban kézenfekvő. Ám antifasiszta glóriát vonni Clausen feje fölé, felesleges belemagyarázás. A »Naplemente előtt« az ilyen magyarázatok nélkül is értékes dráma, generációk küzdelméről s nem utolsósorban egy öregedő férfi alkonyi szerelméről, roppant élni-akarásáról — az esti sötétség beállta előtt. Clausent írta meg, Goethét idézte fel, de talán magára gondolt az akkor öregedő Hauptmann.” (Demeter Imre: Az évad új bemutatói. Kortárs, vol. 2, 1958, no. 2, pp. 312—314.).

Vajda György Mihály tanulmánya a Nagyvilágban párhuzamosan tárgyalja két egyidőben magyar színpadon játszott német remekmű: Hauptmann „Naplemente előtt”-je és Brecht „Courage mamá”-ja előadását és problematikáját.

„Ahogy elnézi az ember a »Naplemente előtt« simán gördülő, »becsiszolt« előadását, amely már hónapok óta fut a Magyar Néphadsereg Színházában, szinte megszeppenül attól a tökéletes technikától, amellyel Gerhart Hauptmann ezt a darabot színpadra varázsolta. És nemcsak technika van benne: finom líra is, fojtogató drámai erő, helyzetteremtő készség, emberábrázolás, társadalomrajz.” (Vajda György Mihály: Két német mestermű magyar színpadon. Nagyvilág, vol. 3, 1958, no. 4, p. 607.).

Vajda György Mihály ezután vázolja Brecht és Hauptmann életpályáját, elemzi a hitlerizmus uralomrajutása utáni magatartásukat, s azt a hasonlóságot, amely Clausen tanácsos és Gerhart Hauptmann pályája között megmutatkozik.

„Mégis, a legnagyobb XIX. század végi német munkásdráma, A tákácsok írójának, Gerhart Hauptmannnak, negyven évvel később az a legnagyobb problémája, hogyan szenved hajótörést az öreg Clausen megifjodási kísérlete a haszontalan, a már tisztán kizsákmányoló polgársághoz tartozó gyermekek tiszteletlen és könyörtelen vagyonéhségén. Szép probléma az öregség joga az élethez, méltó a megörökítésre. De vajon, ez a legjellemzőbb kérdés Hitler uralomrajutása előtt egy évvel Németországban, amikor a városok utcáin csaknem mindennapos a fegyverropogás?” (Vajda György Mihály: i. m. p. 608.).

A továbbiakban a cikk Hauptmannal foglalkozó része kifejti, hogy mik a darab gyöngeségei, rámutat arra, hogy ezek egy része a négyfelvonásos változat színreviteléből ered, amely egész sor vonatkozásban gyöngíti a mű drámai erejét és mondanivalójának keménységét, majd a

Brecht—Hauptmann párhuzamra visszatérve fejezi be, azzal a megállapítással, hogy „a nemes hagyományokra támaszkodó, mégis eszmei bizonytalanságban vergődő német polgárság” hangját jelentő Hauptmann-darab művészi színvonalát tekintve éppoly általános érvényű, mint „a magára talált plebejus németség” hangját reprezentáló Brecht-darab, a választás mégsem nehéz köztük. (Vajda György Mihály: i. m. p. 610.).

Csapó György egy korábban, más darabokkal kapcsolatban már sokszor elhangzott szempontot elevenít fel, Hauptmann atmoszférateremtő erejét.

„Hauptmann előtt a drámában az atmoszféra csupán arra szolgált, hogy a drámai cselekményt érzékeltesse. Hauptmann viszont a cselekményt használja fel az atmoszféra benépesítésére, mondhatjuk megszóltatására. Az ő darabjaiban az atmoszféra »cselekszik« elsősorban. Drámáiban nem az a tragikus, ami történik, hanem az, hogy van egy olyan légkörű világ, ahol megtörténhet ilyesmi. Ez az atmoszféra ellentétben a »Florian Geyer«-rel vagy a »Bundá«-val, a »Naplemente előtt«-ben hígabb, enyhébb nyomású és kompozíciójában. Hauptmanra jellemzően ugyancsak laza, a szereplők jellemzése naturalisztikusan egysíkúnak tetszik, kiváltképp, ha kiragadjuk őket légkörükből. Oktalanság lenne ebben a darabban olyan szocialista tendenciákat keresni, amik túlnőnek ezen a légkörön, vagy éppenséggel antifasisztának titulálni, amint erre manapság tapasztalatunk szerint megvan a hajlandóság. Bár Hauptmann e darabját közvetlenül Hitler hatalomra jutása előtt egy évvel írta, szó sincs róla, hogy a fasizmus veszélyére figyelmeztetne. Akárhogy nézzük, generáció-dráma ez, polgári Lear király, s nem Goriot apó. Clausen családon belül lejátszódó drámája nem tudott kiszabadulni szűkebb köréből. S ez a kör — ma már látjuk — még csak szűkült. Ha nem így lenne, Hauptmann drámáját nem lepte volna be már vékony, finom porréteg. De bizony belepte.” (Csapó György: Jegyzetek a „Naplemente előtt”-ről. Ország-Világ, vol. 1, 1957, no. 31, p. 19.).

Mint látjuk, meglehetősen nagy az eltérés a vélemények között a „Naplemente előtt” mondanivalójának politikai élessége és a felújítás időszerűsége között. Mégis, talán éppen ezek az eltérő vélemények bizonyítják legjobban, hogy a drámának még mindig van érdekessége, a mai néző számára. Emellett tanúskodott egyébként a darab közönségsikere is.

Ami a címszerep megformálását illeti, még egy véleményt hadd idézzünk, mely Ajtay alakítását méltatja:

„Bizonyára lesznek az idősebbek táborából, akik Ajtay Andor Clausen alakítását Csontoséhoz, Somlayéhoz mérik. Én csak önmagához, vagy a nyugatnémetek »Naplemente előtt«-jéhez mérhetem, de ennek ellenére úgy érzem, hogy Ajtay Andor alakítása önmagában is indokoltá teszi a felújítást. Az első két felvonás bizonytalankodó, majd szerelmes öregúraban még csak a széporgánumú színész kulturált, sokrétű játékát élvezzük, de a harmadik és negyedik felvonás robbanásai után szenvedélyének vihara a néző lelkében is könny-tarajos részvéthullámokat ver. Mikor a látszólag eltűrt sértés után az ünnepi asztalnál »cseveg« a család, Ajtay körül megfagy a levegő. Mikor egy megjegyzésre felfortyan, s a szóvalan és kevésszavú hadakozás után megtörténik a nyílt hadüzenet, Clausen mintha fejjel megnőne a színpadon. Mikor a gyermekei ármánykodása folytán kirendelt gyám megjelenik a dolgozószobában, szemünk

előtt szakad el az erőket és ösztönöket fékentartó fegyelem lánc, s a viaskodó apa egyszerre legyőzött és győzni akaró, gyermek és óriás, vádlott és bíró. A halál előtti utolsó fortissimóban az éppen megtalált boldogság elvesztése fölött érzett keserűség s a gyermekeiben csalatkozott modern Lear fájdalma egyetlen rikító, vagy túlharsány szín, hang és mozdulat nélkül is megrázó. Mégis, úgy érzem, egy jelentős szín Ajtay palettájáról is hiányzik. Az aggastyánban utólszor fellobbanó férfivarázst, amit a filmen Hans Albers olyan ragyogóan érzékeltetett — a realizmus igénye, s a túlzott mértéktartás túlságosan lefojtja s ezáltal Inken olt-hatatlan szenvedélyes szerelme szinte megmagyarázhatatlan marad.” (Földes Anna: Naplemente előtt. Nők Lapja, vol. 9, 1957, no. 47, p. 6.).

Az eddigiek alapján körülbelül megállapítható, hogy bár Ajtay Andor kiváló alakítást produkált, egy fokkal mégis elmaradt nagy elődei mögött, körülbelül azzal a fokkal, ami a kiválóságot és a zsenialitást elválasztja egymástól.

Három remek alakítást hasonlít össze képekben az Ország-Világ című folyóirat, anélkül, hogy a rövid cikk értékelné a három teljesítmény egymáshoz való viszonyát. Három azonos jelenetet, a darab három jelentős fordulópontját mutatják meg ezek a képek, a Csontos—Tőkés, az Ajtay—Ruttkai és az Albers—Düringer kettőst látjuk egymás mellett, melyek megkísérlik, hogy fogalmat adjanak a három alakítás különbségéről. (Egy dráma három előadása kilenc képben. Ország-Világ, vol. 1, 1957, no. 30, p. 19.).

A „Naplemente előtt” előadását a Magyar Néphadsereg Színházából 1958. október 21-én este fél 9-kor a Petőfi-rádió is közvetítette. Különben, a „Bunda” kivételével, a „Naplemente előtt” az egyetlen Hauptmann-dráma, amelynek története van a rádióban is nálunk. Már 1932. november 15-én, Gerhart Hauptmann hetvenedik születésnapján Rubinyi Mózes előadást tartott róla délután 5 órakor az akkori Budapesti I. hullámhosszán. 1957 december 21-én délután 6 óra 40-kor a Kossuth rádió „Láttuk-Hallottuk” rovata emlékezett meg a december 14-i színházi felújításról. A következő napon, december 22-én délután 4 óra 15-kor a Kossuth rádió „Egy nagy szerep története” címen készített riportot Ajtay Andorral. 1958 február 5-én este 9 óra 5 perckor pedig a Petőfi rádióban Csillag István számolt be a „Naplemente előtt”-ről.

1960-ban a Színházi Kalaúzban Bereczky Erzsébet ismerteti a „Naplemente előtt”-öt Gerhart Hauptmann kiemelkedő művei sorában. (Bereczky Erzsébet: Gerhart Hauptmann: Naplemente előtt. Színházi Kalaúz, Budapest, 1960, pp. 406—408.). Nem hiányzik a „Naplemente előtt” a Füles című rejtvényűjság jubileumi rejtvényéből sem. (vol. 6, 1962, no. 45, p. 4.).

A Nagyvilág című világirodalmi folyóiratunkban 1964-ben beszámolót olvashatunk a prózai színházak Velencében rendezett fesztiváljáról. Ebből megtudjuk, hogy a fesztiválon a nyugatnémetek a düsseldorfi színház „Naplemente előtt” előadásával szerepeltek. A tudósítás szerint a darabnak nem volt különösebb sikere, de a címszerepben Ernst Deutsch igen elismerő kritikákat kapott. (Zanotto Piero: Velencei levél a prózai színházak fesztiváljáról. Nagyvilág, vol. 9, 1964, no. 2, pp. 303—305.).

A „Naplemente előtt”-öt külön fejezet illeti meg a magyarországi Hauptmann-recepció történetében. Ennek a tanulmánynak nem feladata,

hogy elhelyezze a „Naplemente előtt”-öt a hauptmanni alkotások végleges értéksorrendjében, de az nem vitás, hogy az életmű kiemelkedő írásai közé tartozik, ha akadnak nála talán magasabb csúcsok is ezen az egyenetlen ívelésű pályán. Maga az a tény, hogy 1932 és 1958 között nem akadt egyetlen német színpadi mű sem (és más nemzetiségű is kevés), amely annyiszor szerepelt volna a közönség előtt, mutatja, hogy ebben a darabban ma sem lebecsülhető művészi értékek vannak.

PÓSA PÉTER

Péter Pósa

„Vor Sonnenuntergang” ist das einzige Drama Gerhart Hauptmanns, das auf den ungarischen Bühnen einen bedeutenden Erfolg erzielt hatte. Die Berliner Uraufführung ist nur zehn Monate der ungarischen vorangegangen, die letztere fand am 3-ten Dezember 1932 im Budapester Lustspieltheater statt. Annähernd neun Jahre später, am 12-ten Februar 1942 hatte das Drama in neuer Rollenbesetzung gleichen Erfolg gehabt, und bis zum Ende des zweiten Weltkrieges wurde es im Lustspieltheater 146-mal vorgestellt. 25 Jahre nach der ungarischen Uraufführung folgte die Reprise in dritter Rollenverteilung. Die gesamte Zahl der Aufführungen im Lustspieltheater macht 182 aus.

Die drei erfolgreichen Serien verknüpfen sich mit der Darstellung drei großer Künstler, am Anfang der dreißiger Jahre spielte Gyula Csontos, in der ersten Hälfte der vierziger Jahre Artur Somlay, und in den Jahren 1957—58 Andor Ajtay die Rolle des Geheimrats Clausen, der Zentralfigur des Dramas. Besonders denkwürdig waren die Darstellungen von Csontos und Somlay, beide können neben Ede Ujházy's „Kollege Crampton” als die genialsten ungarischen Hauptmann - Interpretationen gestellt werden.

Auch in mehreren Provinzstädten wurde Hauptmanns Stück vorgeführt, unter anderen in Szegedin, Klausenburg, Großwardein, Szatmárnémeti, Neusatz und Hódmezővásárhely.

Neben den Theateraufführungen sind auch zwei Filmversionen des „Vor Sonnenuntergang” vor dem ungarischen Publikum gelangt, zum erstenmal im Jahre 1937, mit Emils Jannings in der Titelrolle, zum zweitenmal im Jahre 1957, ein westdeutscher Film, mit Hans Albers als Geheimrat Clausen.

Der Artikel beschäftigt sich daneben mit der Wert der beiden ungarischen Übersetzungen und mit der Wiederhall der ungarischen und ausländischen Vorführungen in der ungarischen Presse.